

تون (tün) سۆزی باره سیده

ایمپک او شمنز

ترجمه: نجم الدین یولداش*

خلاصه

تورک تیلی نینگ اؤنملى دورلریدن بیریسینی اېسه قراخانلی تورکچهسى تشکیل اېتماقدهدير. قراخانلی دوریگه عاید بېش اؤنملى اثردهگی کلمهلردن کۆپی کونیمیزگه قدر اولشیب کېلگندیر. بو سۆزلردن بعضیلری قوللنیلگن یېر و قوللنوچیگه کۆره فرقلی معنالرنی قازانگن دیر. قراخانلی اثرلردهگی تون سۆزینینگ اصل معنیسی و یان معنیلری، ایتیلگن اثرگه کۆره تورلری بیلن بیرلیکده بیان ایتیلگن دیر.

کلیدی سۆزلر: قراخانلی تورکچهسى، تون، یان معنی

“TÜN” SÖZÜ ÜZERİNE

Özet

Türk dilinin önemli devrelerinden birisini de Karahanlı Türkçesi oluşturmaktadır. Karahanlı dönemine ait beş önemli eserdeki kelimelerden pek çoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kelimelerden bazıları kullanıldığı yer ve kullanıcıya göre değişik anlamlar kazanmıştır. Karahanlı eserlerindeki tün sözünün asıl anlamı ve yan anlamları, geçtiği esere göre türevleri ile birlikte sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Tün, Yan Anlam.

AN EVALUATION ON THE WORD “TÜN”

Abstract

Karahanli Turkish forms one of the most important periods of Turkish literary language. The words in the five important works which have come up to now, are very important in the aspect of word formation and its meaning. The word tün and its variants are presented in the language works of the Karahanli period with its basic and connotative meanings.

Key Words: Karahanli Turkish, Tün, connotation

کیریش

جانلی بیر بارلیق بولگن تیل نینگ اساسی تاشلاری سۆزلردیر. طبقی تیل کبی جانلی بولگن سۆزلر هم زمان ایچیده کېلیشیدی، تورلنیدی و بېتیشیدی.

* Afganistan-Takhar Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. el-mek: Yunajmudin@gmail.com /009378882205.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8228-4857>

اوزجان باشكان قیلگن بیر اراشتیرمهده 1000 بیل ایچیده تیلدهگی اساسی سۆزلرنینگ 19% بیتمه، معنی و سیس اوزگریشیگه اوچریشینی بېللی ایتماقدهدیر (160-1964:64). تورک تیلی نینگ سۆزلرینی تاریخی متلرگه قره ب تدقیق ایتمک کۆپ ساندە سۆز نینگ سۆز لشو و یازوو تیلده اوزگریشو و اوچرهب ویا قوللنیدن توشگینی کوراله میز.

لوازم و متودلر

بو مقاله میزده قراخانلی اثرلریدهگی تون سۆزی و تورلرینی شکل و معنی جهتیدن تحقیق ایتمه میز. تون سۆزینی و تورلرینی تدقیق ایتمه میزده شو اثرلردن فایده لنه میز:

- دیوان لغات التورک
- قوتادغوبیلیک
- عتبه الحقایق
- دیوان حکمت
- تورکجه بیرینچی قرآن ترجمه سی_ قراخانلی تورکجه سی (ریلاندس نسخه سی)¹

تون سۆزی اساسن "کچه، قرانغی، آیدین بولمه گن" ویا بعضن الترنا تیف اولهراق "تونا گن، اوتگن کون" معنیلریگه کېلماقدهدیر.²

تورک تیلی نینگ بیرینچی اساسی اثرلریدن بولگن دیوان لغات التورک نینگ یازووچیسى، کاشغرلیک محمود، دیوانده تون سۆزینی تورلی شکلده آچیقلاهدی. دیوان لغات التورک اساسن بیر تورکجه سۆزلیک بولگنی اوچون بو بیردهگی آچیقلمه بیزلر اوچون اهمیتی کۆپراق دیر دېب ایته آله میز. کاشغرلیک نینگ اثریده تون سۆزی و تورلری شونده ی افاده ایتماقدهدیر.

تونله کېلیم "tünle keldim". (د. ل. ت. 1، ص. 339)³

قیشقا ایتمین کېلسه قالی قوتلوغ یای ...a etin kelse ...alı ...uthur yay

تون کون کچه آلکینور اوده لېک بیله آى. *tün kün keçe alkınur ödhlek bile ay* (د. ل. ت. 1، ص. 82)

تون فراردی. *tün ...arardı* (د. ل. ت. 2، ص. 77)، تون کون بیرله قریشتی. *tün kün birle ...arıştı*.

آزون تونی کوندوزی بیلکین کبچر *ajun tün kündüzi yelkin keçer*

کیمنی قالی ساتگاسا کوچین گور *kimni ...alı satgasa küçin gewer* (د. ل. ت. 3، ص. 288)

قرانغی، کچه معنیلریگه باغلی اولهراق تونماق *tünemek* فعلیگه فعلدن اسم یساوچی ک قوشیمچه سی قوشیلیب تونک *tüne* اسمی میدانگه کپلتیریلگن دیر. بو اېسه "فماقخانه" و "زندان" معنیلریده قوللنلماقدهدیر. کاشغرلیک محمود بو سۆز نینگ بار سغان لهجه سیده قوللنلگنی نی انیقله گندیر. تونماق فعلی "کچه لماق، قوناقماق" معنیلریده قوللنلگندیر.

اول مېنده تونه دی (د. ل. ت. 3، ص. 273).

تونماق فعلی اېسه بیر "بیر نینگ قرانغی بولیشینی، او بیرده اقشام بولگنینی بېللی ایتماق اوچون قوللنلماقدهدیر. تونردی بیر (د. ل. ت. 2: 488) ایتملگنده "مکان نینگ قرانغی بولگنی" گه دقت تارتیلگن دیر. تونماق فعلی عینی زمانده وقت و زمان نینگ اوتیشینی افاده ایتماق اوچون هم قوللنلگندیر.

تونماق فعلیدن |ی-| "i" باغلاوچی اونلی یاردمی بیلن |گ-| فعلیدن اسم یساوچی قوشیمچه سی قوللنلنلپ تونریگ اسمی تشکیل بولگندیر. بو اسم، ایکی معنیگه کېلماقدهدیر: بیرینچی اولهراق "هر قنده ی قرانغی بیر" گه بېریلگن آتدیر. اثرده تونریگ بیر (د. ل. ت. 488) سۆزی "قرانغی" بیر اولهراق آچیق لنگن دیر. تورک تیلی منطقى قویاش نوری

¹ آیسو آتا، بیرینچی تورکجه قرآن کریم ترجمه سی_ قراخانلی تورکجه سی، آنکارا 2000.

² An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford 1972. اس. جی. کلاسون،

³ متن اؤرنکلری بسیم آتلا نینگ حاضرلگن دیوان لغات التورک ترجمه (3جلد) و ایندی کس- دن آلینگن دیر. د. ل. ت. 1، 2، 3 سانلری دیوان نینگ قیسقرتمه سینى و جلد نمبرلرینی کورستماقده دیر.

بولمهکن زندان کبی قرانغی بولگن قیرلرگه هم تونریگ (د. ل. ت.: 488) دېگن دیر. بیر باشقه افاده بیلن سوزنینگ ایککینچی معنیسی "قبر" دیر.

تونماق فعلیدن |ت-| "t" | فعلدن فعل یساوچی قوشیمچهسی (آرتتیرمه) بیلن تونتماق فعلی تشکیل بولگن دیر. بو سوز ایسه بیر میهماننی کچه وقتیده عزت قیلماق (د. ل. ت.: 312) اوچون قوللنیلهدی. بیر کیشی نینگ اویبگه آقشامقورون کپلگن میهمان نینگ عزت قیلیشی، اونگه حرمت و اکرام قیلیشی، بو سوز بیلن بیان ایتیلگن دیر.

دیوان لغات التورکده اونگن بیر باشقه سوز ایسه تونلوک دیر. بو سوزده اساس معنیگه باغلی اولهراق "ملاقى ویا پنجره" معنیسیده قوللنیلگندیر. معلوم بولیشچه پنجره لر اولار نینگ قرانغولیکدن قوتقزیب، قویاش نینگ یوزینی کوریلگن نقطهسی دیر.

ابدین کیرسه تورو تونلوکتین چیقر. *Eldin kirse törü tünluktin çıkar* (د. ل. ت.: 120) (ملاقى معنیسیده)

دیوانده دقتنی تارتگن بیر سوز هم تونگشودیر. (د. ل. ت.: 378) معنی اولهراق قرانغولیکده آیدینلتماق اوچون قوللنیلگن شامدانا افاده ایتماقده دیر. نتیجه شو که سوز اثرده فقط بیر بیرده اوتماقده دیر.

تونولماق فعلی دیوان لغات التورکده اتمه اولهراق قوللنیلگن دیر. ابر ایشتین تونولدی. آدم ایشدن امیدینی اوزدی. بوکونگی تورکیه تورکچهسیده امید کپسماق (بیر نپرسه دن امیدى اوزماق معنیسیده) اتمهنى او دورده تونولماق فعلی بیلن افاده ایتیلگن دیر. توغریدن هم توشوریمی بولیشلی بولمهکن ایشلرگه کونیمیزده "بو ایش نینگ اداغی قرانغولیک" طرزیده اتمه لر قوللنیلماقده دیر. اوندهی که قره سوزی "بولیش سوزلیک، یمانلیک، فنالیک، یوقلیک" افاده ایتهدی. کونیمیزدن مینگلرچه بیل ایلگری هم "قرا"؛ "کچه"، "قرانغو" معنیلریگه کپلگن تون سوزی اساس آلینپ کپلیب چیققن تونولماق فعلی هم بولیش سیز، امیدسیز ایشلرنی افاده ایتگن اتمه معنیسی بیلن قوللنیلگندیر. دیوان لغات التورکده بو سوزه سکیز فرقلی شکلده اون (10) فرقلی معنیده قوللنیلگندیر.⁴

دیوانده چلیشماقده اساس بولگن سوز و تورلری معنیلری بیلن بیرلیکده شو شکلده ترتیب بولالهدی:

تون: کچه

تونله: کچهقورون

تونماق: کچهلماق

تونک: قماقخانه، زندان

تونرماق: قرانغی بولماق، قرايماق، کچه نینگ بولیشی

تونریک: قرانغی؛ قبر

تونتماق: کچهلتماق

تونگلوک: پنجره، اجاق، ملاقى و...؛ اویده قوللنیلهدیگن تونوکلرگه بپریلگن عمومی آت.

گونگشو: آقشامدن

تونولماق: بیر ایش نینگ اداغی قرانغی لیگیدن سبب، امید اوزماق؛ امیدسوزلیک

قراخانلی دوری نیل یادگارلریدن بیرسی هم بپلی بولیشچه بالاساغونلیک یوسف خاص حاجب طرفیدن یازیلگن و بیر سیاستنامه ماهیتیدهگی قوتدغوبیلیگدیر. اثرده تون سوزی فرقلی منظومهلرده اوتماقده دیر. سوز بو ساختارده هم اساس معنیسیگه باغلی اولهراق "کچه، قرانغی" معنیلریده قوللنیلماقده دیر.

قوتدغوبیلیگده تون سوزی "کچه، قرانغو" معنیده ابللیک آلتی (56) فرقلی بیتده کچهماقده دیر. بو بپردن بپله میز که قراخانلی تورکچهسی دوریده بو سوز یایگین بیر قوللنیمگه اپگه ایدی. تون و تورلری بیلن علاقهلی متن اؤرنکلریدن بعضیلری شو شکلده دیر:

سېنى قادی تون کون بو اېمگک بيله⁵

انى اؤگ سېن اېمدى سېونچېن تېله. (39) (کچه معنیسیده)

س. اپردی، س. یورتسپور، دیوان لغات التورک، استانبول 2005.

قوتدغوبیلیگنینگ متن اؤرنکلری و سوز معنیلریده ر. رحمتی آرات نینگ حاضرلگن⁵ قوتدغوبیلیگ 1 متن، 3 ایندیگدن آلینگندیر.

- قرانگقو اوى اول بو كيشى تون سانى
او كوش بىر يولا تېگ يراتور انى. (1840)
- تيرىگلىك توكلەلى توگل اوچ كون اول
انینگده ناروسى نېچە توش تون اول. (3605)
- مونگدى مويانليكنه توشتى باريب
كېچە ياندى انده تونەدى سېرىب. (489) (كېچەلماق معنيسیده)
- تونېك اول بو دنيا كوتورگيل كونگول
ابدیز اوردو ایل قول سېن امرول امول. (3084) (زندان معنيسیده)
- كيشين سيز كولوندى منگوماز اداك
تونردى ياروماز كوزوگلى قراق. (374) (قرهتماق معنيسیده)
- نېرىك بو قرانگقو تونېرىگ اورون
سوزوك مېنگو ايلكه آشونگيل بورون. (3083) (قرانغى معنيسیده)
- قاليق توگدى قاشين تونېرتتى يوزين
توتوب بادی برچه كيشيلر كوزين. (5670) (قرهتماق معنيسیده)
- قوتدغو بېلىگده تون سۆزى و تورلى شوندهدى دېر:

تون: كېچە.

تونهماق: كېچەلماق.

تونېك: زندان

تونېرىگ: قرانغى

تونېرتماق: قرهتماق

قراخانلى دوریده توركچەسى نېنگ بىر باشقه اونملى اثرى ايسه يوكنكلى اديب احمد طرفيدن قلمگه آينگن بولگن دينى_تصوفى محتوالى عتبه الحقايق دېر. بو اثرده تون سۆزى نېنگ ايكي فرقى تورينى كورماقدهمىز. بىرىنچىسى "تون" بوليب "كېچە" معنيسیده كېلەدى. يېنه بىرتهسى ايسه "تونېتماق" فعلى دېر كه بو هم "قرهتماق" شكلده اوتەدى. هر ايكي سۆزى اثرده اوچ فرقى يېرده اوتەدى. سۆزلر نېنگ اثرده كېلگن بېرلر شولردېر:

يراتتى اول اوگان تونوك كوندوزونگ⁶

اودوب بىرى بىكره يورير اونگ سونگا. (13،14) (كېچە معنيسیده)

تونېتور تونونگنى كونونگ كېتېرىب

تونونگ كېتېرىب باز يراتور تانگا. (15،16) (قرهتماق معنيسیده)

عتبه الحقايقده بحثيمىزدهكى سۆز و تورلرى معنيلرى بيلن بىرليكه شوندهدى ترتيب بولالەدى:

تون: كېچە.

تونېتماق: قرهتماق.

كېچە و كوندوز معنيسیده كېلگن تون و كون سۆزلرى بو يېرده هم بىرليكه قوللنلگندېر. بونگه اوخشەگن بىر قوللنم اورخون آيدەلرىده ايسه اوتماقدهدىر.⁷ اديب احمد تصوفى كيشىلىككه صاحب بولگنى اوچون بو مصرعلرده الله-نېنگ كېچە و كوندوزنى و بولر نېنگ بىر بىرىنى تعقيبىدن بحث اېتماقدهدىر. قوتدغو بىلىگ و ديوان لغات التورككه كۆره تون سۆزى و تورلرى عتبه الحقايقده كوپ از سانده اوتماقدهدىر.

⁶ متن اورنكلرى ر. رحمتى آراتنينگ حاضرلگن عتبه الحقايق آلى ائردن آينگن دېر.

⁷ (27) تيين، توروك بودون اوچون تون اودىمادىم، كوندوز اولورمادىم. (دېب، تورى 7 خلقى اوچون كېچە اوخلەمدىم، كوندوز اوتيرمه ديم.) (تېكىن 2003: 46)

خواجه احمد بسوي نينگ حکمتلريدن يوزه گه چيققن ديوان حکمتده قراخانلی دوری تورک ادبياتی ايجادياتيدن-دير. بوگون قوليميزده مرتب بير ديوان حکمت نسخهسی يوقدير. فرقلی نسخهلردن توپلنگن حکمتلر ايسه تورلی بپرلرده ترقلنگدير. بو ارهشتيرمهده کمال ارسلان نينگ ديوان حکمتدن تيرمه لر آتلی اثر نينگ اوزيميزگه الهام الگنمیزدن آچيقلمه-لر و اورنکلر هم عینی اثردن بپريله دی.

شيبیلی دېک عاشق بولوب سما اورسم⁸
بايزيد دېک تون کون تينماي کعبه اورسم
کعبه ايچره بوزوم سورتوب زار اينگرسم
بو ايش بيرله يارب سېنی تاپقاي مو مين. (15/4)

ديوان حکمتده، بحثيميزده کی تون سوزی شکلی بيلن قوللنيلگن بوليب "کېچه" معنيسیده کېلماقدهدير.

صورت مونده سيرت انده قدر تينده
اوزون تونده ياروق کونده کونگلوب انده
بورمر تونده بولوب بنده باری قنده
سورسه انده يازوق تورور تيليم مينينگ. (14/4)

حکمتلرده اوتگن تون و تورلری شونده یدير:

تون: کېچه .

تون کون: کېچه کوندوز.

تونی کونی: کېچه کوندوز.

قراخانلی دوری تیل اثرلريدن بيریسی هم قرآن ترجمه لریدير. کورينيشچه قراخانلی لر دوريدن قالگن قرآن ترجمه لرينينگ بوکون معلوم تورت نسخهسی موجوددير (ارجيلاسون 337-338: 2004).

1. تورک اسلام اثرلری موزهسی نسخهسی (TIEM)، استانبول
2. منچستر جان ريلاندس نسخهسی، انگليس
3. اوزبکستان علملر آکادمیسی نسخهسی، اوزبکستان
4. انونيم تفسير، آسيا خلقلری انستيتوسی کتابليگی، پترزبورگ

بو ارهشتيرمهده انگلستانده تاپيلگن ريلاندس نسخهسی اساس آينگندير. تورکچه بيرينچی قرآن ترجمه سيده تون سوزی ايکی فرقلی معنیده قوللنيلگندير. "کېچه" و "توناگون"، معنيلريده قوللنيلگن بو سوز نينگ اوتگن بعضی متن اورنکلری شو شکلدهدير:

يورينگلر ايننگ ايچينده تونلر هم کونلرده ايميلر.⁹ (33/39a2=34:18)

اورنکده هم کورينگی دېک تون سوزی بو بيرده کېچه معنيسیده قوللنيلگندير. کېچه و کوندوز ضدليگی "تون"... "کون"... افادهلری بيلن قرشينلنگندير.

اول کيم ياري تيله دی اندين تون. (32/12b3=28:18)

سوز نينگ توناگون، توناگونکی کون معنيلرينی آرتتيرگن بير باشقه عياره ايسه اثرده تونکی کون يعنی توناگونکی کون اولمراق اوتهدی.

تيله يور مو سېن اولدور مک مېنی، نېنېگ کيم اولدور دونگ بيره گونی تونکی کون. (32/13b2=28:19)

ترجمهده اوتگن تون سوزی و تورلری شو شکلدهدير:

تون: 1. کېچه، 2. توناگون.

تونکی کون: توناگون

تونله: کېچه، کېچه قورون

تونله... ايلتماق: کېچه قورون آليب کيتماق.

⁸ شعر اورنکلری کمال ارسلان نينگ حاضرلگن ديوان حکمتدن تيرمه لر آتلی اثردن آينگن-دير.

⁹ متن اورنکلری آسيا آتانيگ تيارلگن تورکچه بيرينچی قرآن ترجمه سی-قراخانلی تورکچه-سی آتلی اثردن آينگندير.

توشوریم و تارتیشمه

تورکچه، کوپ کینگ بیر جغرافیاده بحث ایتیلگنی اوچون فرقلی لهجملرگه ایریلگن دیر. تورک تیلی نینگ اونملی تاریخی تیلیملریدن بیرى اېسه شېهسيز قراخانى تورکچهسى دیر. اورخون آیدهلریدن سونگره تورک تیلی نینگ اېنگ اونملی و اېسكى يازمه سندلری بو دورگه تېگیشلى دیر. پس بو باغلمده قولگه آلینگن تون سۆزى نینگ قراخانى دورى نیل یادگارلریدهكى اورتاق و فرقلی معنیلری بیلن تورلری اورتگه قويیلماقده قونت ایتیلگندیر.

بوکون یوزلرچه ییل اول، قوللنلگن بیر سۆز نینگ بوکونگی تورکیه تورکچه سیده قوللنیمی اره سیده کی تفاوتلر سببلى نېمه لر بوله آله دی؟ سۆزلرده کی بو تفاوتلر نینگ جغرافیا، سوسپال و اقتصادي ترموش، فرهنگي ارزشلر و تشقري تاثیرلر بیلن قنده ی بیر علاقه سی باردیر؟ 13 نچی یوز ییلده قوللنلگن بیر سۆز نینگ معناسی بوگون نیمه اوچون فرقلی معنی و یان معنیلر قازانگن دیر؟ بیر سۆز تاریخی کبلیشو و مدتی ایچیده هر قنده ی بیر اوزگیشگه (معنی و شکل جهتیدن) اوچره- مسدن هم کبله آلماقده دیر. بو مدت ایچیده سۆز نینگ اوزگیش کورسه تیشی ویا کورسه تمسلیگی قیسی اولچاولر چوکاتیده اورتگه چیقماقده دیر.

تون سۆزى اساساً کبچه، قرانغولیک معنیلر یگه کبلماقده دیر. کببن راق معنی تارمیشیگه اوچره ب تونیک "زندان"، تونبریک "قبر" معنیلریده قوللنلگن دیر. عمومی افاده بیلن ایتسک اتاقلی (خاص) بیر اسم چقیقن دیر. سۆز نینگ شکل و معنی جهتیدن بیر اوزگیشگه اوچره شینی کورمیه میز. بو یبرده شونه ی بیر منطق یوروته آله میز. اگر انسانلر اولگن کیشیلرنی قیرگه قویمسه ایدیلر بونده ی بیر اسمگه هم احتیاج بولمس ایدی. بو یبرده بیر اولیم واقعیتی و اینانچگه باغلی اوله- راق اولگن کیشی نینگ قیرگه کومیلیشی بار ایدی. بو یبرده اولیک نینگ قیرگه کومیلیشی بیر تشقی تاثیر دیر. یعنی اینانچ عنصریگه باغلی دیر. تون سۆزى نینگ افاده اېنگن قرانغولیک معنیلریدن حرکت بیلن، قویاش آلمگن قرانغی یبرگه تونبریک آتی بېریلگن دیر.

"نیل ارتباط واسطه سی دیر. بیز نینگ حس-تویغولریمیزی و فکرلریمیزی باشقملرگه اوتکزیشگه امکان بیره دی. سۆزلر و قاعده لر نینگ سرلر تیزی می، سۆزلر و معنلر نینگ اېنگ ضعیف نقطه سینی یره ته دی. سۆزلر نینگ معناسی یوقدیر. موافقلیک تېکسلیگیده کی معنا سۆز نینگ باشقه سۆزلر بیلن بیر خیل مضمونده کی مناسبتلریگه و اولردن فایده- لندیگنلر اورته سیده بیر وقته کبلیشوویگه باغلیق. شونده ی قیلیب، اسم بیر نېچته مضمونگه اېگه بولیشی ممکن، اما بو معنلر نینگ فقط بیر ته سی معین ارتباطده بولیشی ممکن" (ساو 2003:165).

تیل بیر جانلی بارلیق بولیشی کوره دایما بیر کبلیشو ایچیده دیر. بو اوزگیش نینگ تېزلیگی آهسته دیر. تیلده کی اوزگیشلر نینگ تدقیق اېنیشده یوز ییل ویا قرن افادملری اساس آلینماقده دیر. یعنی تیل نینگ بنیه سیده یوزمگه کبلیگن اوزگیشلر بېللی بیر زماندن سونگره اورتگه چیقماقده دیر. معنی اوزگیشلری بېللی بیر زمان ایچیده یوز بېرماقده دیر. بونینگ اوچون یوز ییللر کیرمک بوله آله دیر (ساو 2003:150).

اوزجان باشقان، 1000 ییل ایچیده تیلده کی اساس سۆزلر نینگ 19% ده بیتمه، معنی و سپس اوزگرمه سیگه اوچره گنینه ی بېللی اېتماقده دیر (1964:160-64).

تیلده کی سۆزلر نینگ اوزگرمه لری، ایچکی و تشقی سببلردن قیناقلنده ی. قوللنلگن بوتون نېرسه لر کبی تیلده کی سۆزلر هم اوزگیشگه معروض قالماقده دیر.

"تیل سوسپال بیر حادثه بولیشیگه کوره اوزگرمس بیر بارلیق اېمس دیر. بیر زاویه دن باشقه زاویه گچه فرقلی شرایطلر ایچیده، یوزمگه چیققن اوزگیش مدتی ایچیده جامعلر نینگ سۆزلر نینگ تیتیلیش لری هم اوزگرمه دی" (ساو 2003:148).

تیلده کی اوزگیش نینگ سببلى اره سیده جغرافیا اوزگرتیش، قورغاق، ینگى سیاسی شرایطلر، جامعه گه چوقور تاثیر قویگن حادثه لر، تکنیک ساحه سیده کبلیشولری و... خارجي تاثیران کورسته آله دی. تیلده میدانگه کبلیگن بو اوزگیش نینگ، خلق طرفیدن قبولی کوپ اونملی دیر. شخصی اوله راق قیلینگن اوزگیشلر بو معنیده ساغلام اېمس دیر. تیلده کی اوزگیش نینگ خلق نینگ قبول اېنیشی، اکثریت نینگ بحثیمزده کی اوزگیش نینگ تاید قیلیشی، اوزگیش اوچون اساس تشکیل اېتماقده دیر.

تیلده کی اوزگیشگه باغلی اوله راق سۆزلر معنی اوزگیشیگه اوچره دیرلر. بو اوزگیش، معنی تارمیشی، معنی کبگه بییشی، معنی یخشی بولیشی، معنی بمانلشمه سی، باشقه معنیگه اوتیش کبی فرقلی شاخلرده یوزمگه چیقماقده دیر. عموم اوله راق تورک تیلی و خاص اوله راق قراخانى تورکچه سی ایچیده قولگه آلینگن تون سۆزى هم بو تور شکل و معنی اوزگیشلری نینگ تاثیریده قالگن دیر.

آلینگن رویخطلر

- آرات، ر.ر. (1991)، *اېسكى تورک شعری*، آنکارا: تورک تاریخ ادارهسى باسىمى.
- آرات، ر.ر. (1999)، *قوتدغوبيلگ 1 متن*، آنکارا: تورک تیلی ادارهسى باسىمى.
- آرات، ر.ر. (1997)، *قوتدغوبيلگ 3 اينديکس* (اينديکسى نشرگه تيارلهگن: کمال ابراسلان و.د.)، استانبول: تورک کلتورینی ارهشئيرمه انستيتوتی نشریاتی، ادبیات فاکولتهسى باسمهخانهسى.
- آرات، ر.ر. (1992)، *اديب احمد ب. محمود يوگنهكى. عتبه الحقایق*، آنکارا: تورک تیلی ادارهسى ياپینی.
- آتا، آ. (2004)، *قراخانلی تورکچهسى_ تورکچه بيرينچى قرآن ترجمهسى*، آنکارا: تورک تیلی ادارهسى ياپینی.
- آتالای، ب. (1943)، *ديوان لغات التورک ترجمهسى 1-2-3؛ 4. اينديکس*، آنکارا: تورک تیلی ادارهسى ياپینی.
- باشقان، اؤ. (1967)، *تيلشناسليک ميتودی*، استانبول: چاغلایان کتاب اویى.
- ابراسلان، ک. (2000)، *ديوان حکمتدن تبرمهلر*، آنکارا: کلتور وزيرليگی ياپینی.
- ابرجیلاسون، ک. (2004)، *باشلنگیچدن ييگيرمنچى يوزييلگچه تورک تیلی تاریخی*، آنکارا: تورک تیلی ادارهسى ياپینی.
- اېردی س.، يورتاېسّر س. ت. (2005)، *ديوان لغات التورک*، استانبول: کابالجي ياپين اویى.
- تېکین، ت. (2003)، *اورخون يازیتلری*، استانبول: بیلدیز ياپين اویى.
- تورک تیلی ادارهسى (1998)، *تورکچه سؤزليک 1-2*، آنکارا: تورک تیلی ادارهسى ياپینی.
- ساو، ب. (2003)، *معني اوزگريشلىرى بارهسيده آرتيق بير تدقيق*، گ.او. غازی تعليم و تربيه فاکولتهسى مجلهسى جلد 23، سان 1 (2003) 147_166.
- کلاوسون، گ. (1972)، *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*، آکسفورد.